

Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması

Veysel AYHAN*

Özet

17 Aralıkta başlayan ve 14 Ocak'ta Devlet Başkanı Zeynel Abidin'in Tunus'u terk etmesiyle sonuçlanan Tunus halk hareketi, başta Tunus olmak üzere tüm Arap Ortadoğu'su ve Kuzey Afrika'sında yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Halk isyanı sırasında 74 kişi cezaevinde olmak üzere toplam 219 kişi yaşamını yitirmesine karşın, Tunus'ta yanan devrim ateşi kısa sürede tüm bölgede otoriter ve diktatöryel yönetimlere karşı yeni isyan dalgalarının harekete geçmesine yol açmıştır. Bireysel bir eylem olarak başlayan halk hareketi kısa sürede liderlik ve örgütlülük sürecini tamamlayarak 23 Ekim'de Kurucu Meclis seçimlerinin yapılması ile sonuçlanmıştır. Kurucu Meclis seçimlerinin ardından Zeynel Abidin'in iktidarı döneminde sürgünde veya cezaevinde siyasal faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalan bir çok lider Tunus'un yeni Cumhurbaşkanı, Başbakanı ve Bakanları olarak demokratik sürecin kurumsallaşması konusunda aktif bir sürecin içerisine girmiş bulunmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada Tunus'taki devrim süreci tarihsel ve toplumsal geri planı dikkate alınarak irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Devrim, 14 Ocak, el Nahda, Burgiba.

Tunisian Insurrection: Arabs' Lighting The Revolution Fire

Abstract

Tunisian civil unrest, which was launched on December 17th and resulted in President Zine El Abidine Ben Ali's leaving Tunisia on January 14th, led to the beginning of a new era across the Arab Middle East and North Africa, across Tunisia in particular. While 219 people, 74 of whom were in prison, were killed during the civil unrest; the revolution fire in Tunisia triggered new waves of insurrection against authoritarian and dictatorial regimes across the region in a short period of time. The civil unrest, which began as an individual action, resulted in Constituent Assembly elections on October 23rd by completing the leadership and organization process in a short time. Following the Constituent Assembly elections; many leaders, who had to carry on their political activities in exile or in prison during the Ben Ali regime, have entered in an active process on institutionalization of democratic process as new President, Prime Minister and Ministers of Tunisia. In this context,

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORSAM Ortadoğu Danışmanı

within this study, the revolutionary process in Tunisia will be analyzed by considering the historical and social background.

Keywords: Tunisia, Revolution, January 14th, al-Nahda, Burgiba.

تمرد تونس : اشعال العرب لنار الثورة

فيسل أيهان

خلاصة :

ان حركة تونس الشعبية التي بدأت في ٧١ ديسمبر والتي نتج عنها ترك رئيس الدولة زين العابدين تونس في ٤١ يناير، قد فتحت السبيل لبدء مرحلة جديدة في كافة بلدان الشرق الأوسط وافريقيا الشمالية العربية وعلى رأسها تونس. وخلال حركة التمرد الشعبي وفي مقابل فقد ٩١٢ شخصا - بضمنهم ٤٧ شخصا من المسجونين - حياتهم، فان نار الثورة الذي اشتعل في تونس، قد فسح المجال وخلال فترة قصيرة لتحرك موجات التمرد ضد الانظمة الاستبدادية والدكتاتورية في المنطقة. ان الحركة الشعبية التي بدأت كعمل انفرادي، اكملت خلال فترة قصيرة وتيرة الزعامة والتنظيم، وانتجت اجراء انتخابات المجلس التأسيسي في ٣٢ تشرين الأول/ اكتوبر. وبعد انتخابات المجلس التأسيسي فقد اضحى عديد من الزعماء الذين اضطروا الى ادامة فعاليتهم السياسية في المنفى او في السجون في عهد زين العابدين، اضحوا رئيسا جديدا لجمهورية تونس او رئيسا للوزراء او وزراء فيه، ليشاركوا في وتيرة فاعلة تتمثل في قبولية تلك التوتيرة الديمقراطية الى نظام مؤسساتي. وفي هذا الإطار، فان هذا البحث يحلل وتيرة الثورة في تونس أخذا بنظر الاعتبار الخلفية التاريخية والمجتمعية لتونس.

الكلمات الدالة : تونس، الثورة، ٤١ يناير، النهضة، بورقيبة.

İktidar Karşıtı Toplumsal ve Siyasal Muhalefetin Geri Planı: 1956-2011 Arası Dönem

1956 tarihinde Fransız işgaline karşı sürdürülen mücadelenin liderleri, Fransız yetkilileri ile sürdürülen müzakerelerin ardından 20 Mart 1956'da Fransa başbakanı Guy Mollet ile Tunus'a bağımsızlık verilmesini öngören bir antlaşma imzaladılar. Burgiba liderliğinde gelişen Tunus muhalefetinin Fransa'dan bağımsızlığı direniş yerine müzakere yöntemiyle elde etmesi oldukça önemlidir. Tarihsel olarak bakıldığında söz konusu dönemde komşu Cezayir'de Fransız işgaline karşı güçlü bir askeri direniş sürdürülmekteydi. Ancak Habib Burgiba liderliğindeki Tunus

muhalafeti askeri direniş bir kurtuluş strateji olarak öngörmemekteydi. Nitekim, Burgiba'nın 3 Haziran 1955 yılında Fransa tarafından önerilen yarı bağımsızlık teklifini kabul ettiği ancak gelişen sokak muhalafeti sonucunda 1956 tarihinde Fransa ile tam bağımsızlık yönünde yeni bir protokol imzaladığı görülmektedir. 1955 Protokolünün imzalanması ile Tunus'da ulusal kahraman ilan edilen Neo Destur Partisi lideri Burgiba sürgün ve hapis yıllarının ardından bir yandan Parti içinden yükselen muhalafet dalgası diğer yandan da Arap milliyetçilerinin askeri direnişle bağımsızlık elde etme baskılarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Nitekim, Arap milliyetçilerin 1952-1955 arası dönemde giderek artan şiddet hareketlerine yönelmeleri üzerine Fransız yönetimi müzakere sürecini destekleyen Burgiba ile görüşmelere başlamıştı. Müzakere sürecinin 1954 sonlarında başlamasının ardından Neo Destur askeri direniş savunan grupların ellerindeki silahları toplamaya yönelmiş ve aynı yıl 3000 adet silah toplanmıştır.¹ Buna rağmen 1955 tarihinde imzalanan ve Tunus'a yarı bağımsızlık tanıyan anlaşmanın imzalanmasından sonra 1955-1956 arası dönemde Neo Destur hareketinin önemli liderlerinden Salih bin Yusuf, Arap milliyetçiliği temelinde bir politika yürütmüş ve Burgiba'nın Fransa ile imzaladığı anlaşmaya muhalafet etmiştir. Salih bin Yusuf'un Arap milliyetçiliğini referans alan yaklaşımı Neo Destur hareketi içerisinde de benimsenmekteydi. Burgiba'yı destekleyen en önemli lider ise Tunus Genel İşçi Birliği (TGİB-UGTT) Başkanı Ahmed bin Salih olmuştur. Oysa 1920'lerde Fransız işgaline karşı örgütlenmeye başlayan işçi hareketlerine dayanan UGTT 1946'da resmi olarak kurulduktan sonra Fransa karşıtı bir mücadele içinde yer almıştı. UGTT'nin ilk kurucu lideri olan Ferhat Haşid milliyetçi bir politika izlemiş ve doğrudan Fransız sömürge yönetimini hedef almıştır. 1952 yılında bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra yerine geçen Mahmud Mesadi de Fransızlar tarafından tutuklanmıştı.²

1955 Anlaşması'ndan sonra 13 Eylül'de Tunus'a dönen Salih bin Yusuf yaptığı ilk açıklamalarda Neo Destur yönetimini Fransa karşısında geri adım atmakla eleştirmişti. Neo Destur'un Genel Sekreteri olma-

1 Norma Salem, Habib Bourguiba, *Islam, and the creation of Tunisia*, (USA: Croom Helm, 1984), s. 129.

2 Joel Beinin, "Late Capitalism and the Reformation of the Working Classes in the Middle East", içinde I. Gershoni, Y. Hakan Erdem, Ursula Woköck, (der.), *Histories of the Modern Middle East: New Directions*, (Boulder, Colo. : Lynne Rienner Publishers, 2002) ,s. 119; Salem, *Islam, and the creation of Tunisia.*, s. 128.

sına karşın Burgiba'ya ve Fransa ile imzalanan anlaşmaya yönelttiği sert eleştiriler kısa sürede parti içindeki bölünmeyi derinleştirmiştir. Genel Sekreter Salih bin Yusuf, Tunus'un tam bağımsızlığını ve kuzey Afrika'daki Arap milliyetçileriyle işbirliğini savunmaktaydı. Burgiba ise Arap milliyetçiliği yerine seküler bir devlet anlayışı ve Fransa ile ilişkilerin sürdürülmesi taraftarıydı. Ayrıca Salih bin Yusuf askeri bir mücadeleyi desteklerken Burgiba müzakere sürecini önemsemekteydi. Nitekim 8 Ekimde Neo Destur partisi Merkez Yönetim Kurulu üyeleri, yaptıkları toplantıda Salih bin Yusuf'u partiden uzaklaştırma kararı almışlardır. 16 Kasım'da da Parti Genel Kurulunu toplayan Burgiba, Salih Bin Yusuf taraftarlarını partiden uzaklaştırmıştır. Ancak Salih Bin Yusuf 1956 Şubatına kadar hem Burgiba hem de Fransa yönetimine yönelik askeri ve sivil mücadelesini sürdürmüştür. Ülke çapında örgütlü direniş gruplarının yanı sıra güney ve merkezdeki kabileler de Salih Bin Yusuf'un yanında yer almaktaydılar. Bunun üzerine Ocak ayı içinde Salih bin Yusuf ve taraftarlarına yönelik ülke çapında bir tasfiye hareketi başlatıldı. Salih bin Yusuf'un Trablus'a kaçması ve milliyetçi liderlerden Hüseyin Bouzaiane'nin öldürülmesi ile sonuçlanan tasfiye hareketinin sonunda Burgiba yönetimi milliyetçi kesimleri etkisizleştirmeyi başarmıştı.³ Böylelikle Tunus'da ilk kez Burgiba'nın politikalarına karşın sert bir muhalefet hareketi yaşanmış oldu. Söz konusu muhalefet ideolojisi daha sonraki yıllarda Tunus içinde Arap milliyetçisi ve İslamcı kesimler tarafından desteklenecektir.

Nitekim milliyetçilere ve bağımsızlık yanlılarına karşı girişilen operasyonların ardından Burgiba yönetimi iktidarını güçlendirmek için aynı zamanda Fransa ile bir kez daha müzakere süreci içerisine girmiş ve aynı yıl Fransa ile imzalanan bir protokol ile Tunus'un bağımsızlığını kazanması sağlamıştır. Bağımsızlıktan birkaç hafta sonra gerçekleştirilen genel seçimlerde 90 sandalyeli parlamentoda üçte ikilik bir çoğunlukla Burgiba iktidarı dönemi de başlamıştır. Seçimlerin hemen ardından bir kez daha ülkenin yönetim şekli üzerine başlayan tartışmalarda Hüseyini ailesinin Anayasal Monarşi yönünde girişimlerde bulunması üzerine 1957'de Hüseyini ailelerinin yönetimine son verildi ve Devlet Başkanlığı görevine Burgiba getirildi. Böylelikle Habib Burgiba önce Arap milli-

3 Clement Henry Moore, *Tunisia since Independence: the Dynamics of one-party Government*, (USA:University of California Press, 1965), ss. 62-68.

yetçilerin ardından da Tunus'un eski yöneticileri olan Hüseyini Beylerin muhalefetine bitirmiş olmaktadır.

Siyasal sistemin 1955'den itibaren Burgiba tarafından şekillendirilmesine karşın ekonomi alanında da farklı tartışmalar yaşanmıştır. Bir yandan devletleştirme süreci yaşanırken diğer yanda da liberal ekonomi politikaları sürdürülmekteydi. Ancak Burgiba yönetimi 1961'de Tunus Genel İşçi Birliği eski Başkanlarından olan ve Salih bin Yusuf'la girdiği mücadelede kendisini destekleyen Ahmed Bin Salih'in Ekonomi Bakanlığına getirilmesiyle sosyalist bir ekonomiye yönelmiştir. Komünist Parti'nin yasaklanmasından sonra iktidar partisi 1963 Martında tek partili sistemi desteklediklerine dair bir bildiri yayınladı. 1964'de ismini Sosyalist Destur Partisi olarak değiştiren Neo Destur Partisi kısa sürede tüm ülkede devlet organlarında temsil edilmeye başlandı. Ancak partinin devletle bütünleşmesi süreci bir yandan İslami kesimlerin muhalefetine yol açarken diğer yandan da tek parti diktatörlüğünün ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁴ Siyasal alanda parti devlet bütünleşmesi sağlarken ekonomi alanında uygulanan sosyalist model anlayışı ise ülke çapında yeni ekonomik sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1960'ların sonunda ekonomik alanda yaşanan sorunların artması üzerine ülke genelinde rejim karşıtı gösteriler düzenlenmeye başlamıştır. Protesto gösterilerinin artması ve ekonomi alanında yaşanan yapısal sorunlar en sonunda Habib Burgiba'yı liberal açılımlarda bulunmak zorunda bırakmıştır. Ancak Burgiba'nın ekonomide liberalleşme yönündeki girişimleri Ahmed bin Salih ve sosyalist kesimlerin muhalefetine yol açmıştır. İki lider arasında yaşanan mücadele en sonunda Ahmed bin Salih'in iktidardan uzaklaştırılması ve ardından da tutuklanmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu çerçevede Ahmed bin Salih'in yürüttüğü muhalefet hareketine ve UGTT ile rejim ilişkilerine değinmekte yarar vardır. Ferhat Haşid'in öldürülmesinin ardından Genel Sekreterliğe seçilen Mahmud Messadi de tutuklanmıştı ve sekreterliğe Ahmed bin Salih getirilmişti. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından UGTT de resmi bir sendikal hareket haline gelmiş, yine de Ahmed bin Salih sendikanın bağımsızlığını korumaya çalışmıştı. Ancak Burgiba'nın baskıları sonucu istifa edince UGTT ve

4 Christopher Alexander, *Tunisia: stability and reform in the modern Maghreb*, (New York: Routledge, 2010), s. 41.

üst yönetim kadroları modern, post-kolonyal devlet yapılanmasında önemli görevler almaya başlamışlardı. Bununla birlikte yerel sendika örgütlerinde Devlet Başkanı Burgiba'ya karşı ekonomik nedenlerden dolayı bir muhalefet oluşmaya başlamıştı. 1960'larda artan muhalefetin de etkisiyle Burgiba sendikanın eski başkanlarından Ahmet Bin Salih'i ekonominin başına getirmek zorunda kalmıştı. Ancak, Ahmed Salih'in 1961'den itibaren sosyalist bir devlet kurma yönünde ekonomiyi merkezileştirme yönünde aldığı kararlar ekonomik alanda ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. 1963'de maaşların yükseltilmesine karşın ekonomide canlanmanın sağlanamayışı, 1964'de ilk kez Tunus dinarında devalüasyona gidilmesine yol açmıştır.⁵ Ekonomide merkezileşme çabaları ödemeler dengesindeki açığın büyümesine yol açarken aynı zamanda yüksek enflasyon ortaya çıkmış ve bu durum halkın alım gücünün düşmesine neden olmuştu. Ücretlerin artırılması yönünde oluşan baskılar 1968'de yeni bir ücret politikasının kabul edilmesiyle sonuçlanmıştı. Yeni maaş politikasında memurların gelir seviyesinin artırılması bu kez de işçilerin tepkisine yol açmış ve aynı yıl ülke genelinde yoğun protesto ve gösteriler düzenlenmeye başlanmıştır. Habib Aşur'u destekleyen işçi federasyonları 1969 tarihinde genel grev kararları almışlardır. Grevlerin temel amacı hayat standartlarında iyileştirmeler, maaş artışları ve rejimin çalışanlara eşit davranmasıydı. Liman işçileri, madenciler ve yol işçilerin desteklediği eylemlerin genişlemesi ve rejimin varlığını tehdit etmesi üzerine Burgiba, Ekonomi Bakanı Bin Salih'i görevden almış ve devlet otoritesini kötüye kullanmaktan yargılanan Salih 10 yıl hapis cezası almıştır.⁶

Gösteriler ve protestoların sonucu olarak Salih'in görevden uzaklaştırılmasının ardından bir yandan UGTT'nin Genel Sekreterliğine Habib Aşur getirilmiş diğer yandan da sosyalist ekonomi modelinden vazgeçilmiştir. 1960'ların sonlarında yaşanan halk muhalefetine yaratmış olduğu baskıların etkisiyle 1970'lerin başında partinin liberal kanadını temsil eden Ahmet Mestiri, Sosyalist Destur Partisi'nin halk desteğini artırmak amacıyla gençlere yönelik yeni politikaların hayata geçirilmesini ve daha demokratik bir yönetim anlayışının geliştirmesini önermişti. Ancak

5 Mohamed Z. Bechri and Sonia Naccache, "The Political Economy of Development Policy in Tunisia", Mayıs 2003, s. 15, http://depot.gdnet.org/gdnshare/pdf2/gdn_library/global_research_projects/explaining_growth/Tunisia_politiceconomy_final.pdf

6 Beinun, "Late Capitalism and the Reformation of the Working Classes in the Middle East", s. 119.

Cumhurbaşkanı Burgiba parti ve halk arasında var olan muhalefete rağmen liberal adımlar atmadı. Liberal kesim ile Burgiba arasında yaşanan sorunlar Burgiba sonrası yeni Cumhurbaşkanının atanması konusunda krize dönüştü. Burgiba'nın Cumhurbaşkanlığı makamı için Başbakan'ın doğrudan getirileceğini önermesine karşın, Liberal akım Meclis'ten çıkardığı bir yasa ile Meclis Başkanı'nın yasal olarak Cumhurbaşkanı'nın yokluğu durumunda görevi devralacak kişi olacağı yönünde bir karar aldı. Liberal kanat aynı zamanda Partinin Merkez Yönetim Kurulu üyelerinin de doğrudan partililer tarafından seçilmesi yönünde tüzük değişikliğine gitmişlerdi. Böylelikle Devlet Başkanı Burgiba'nın atama yolu ile Parti Yönetim Kurulunu oluşturması engellenmiş oluyordu. Ancak Habib Burgiba kendi liderliğine karşı oluşan muhalefeti ortadan kaldırmak için harekete geçmiş ve baskı politikaları sonucu ilk önce Mestiri'yi parti yönetiminden uzaklaştırmış ve ardından da ömür boyu devlet başkanlığı görevini sürdürmesi yönünde Parti Genel Kurulundan bir karar aldırılmıştı. 1974 yılındaki parti kongresinde alınan kararlar aynı zamanda Cumhurbaşkanının ölümünün ardından onun yerine Başbakanın Devlet Başkanlığına getirilmesini içermektedir. Nitekim Kongrede alınan kararlar kısa sürede Halk Meclisi tarafından onaylanarak Anayasal bir durum yaratıldı. Böylelikle Burgiba bir kez daha Parti üzerindeki otoritesini kullanarak Meclis üyelerini kendi talepleri doğrultusunda karar almaya zorlamış olmaktadır.⁷

Bununla birlikte Burgiba'nın otoriter bir yönetim anlayışı ortaya koymasına karşın ciddi bir muhalefet hareketi de ortaya çıkmaya başlamıştı. Oluşan muhalefet siyasal alanda eski Desturculardan, liberallere, İslamcılardan 1963'de yasaklanan Tunus Komünist Partisine kadar geniş bir çevrede hareket etmekteydi. Diğer yandan toplumsal düzeyde de sendikalar hareketler, öğrenci birlikleri ve gelir adaletsizliğinin giderilmesi talepleriyle öne çıkan güney illerindeki halk kesimleri iktidar karşıtı bir hareket oluşturmuştur. Eski Desturcu muhaliflerin başında milliyetçilerin yanı sıra Ahmed bin Salih taraftarları da gelmekteydi. Ahmed Mestiri taraftarları Sosyalist Demokratlar Hareketi (MDS) adı altında partileşirken, hapisten kaçıp sürgüne giden Salih taraftarları da Halk Birliği Hareket (MUP) adı altında örgütlenmeye çalışmışlardır. Yasaklı

7 Susan E. Waltz, *Human Rights and Reform: Changing the face of North African Politics*, (Berkeley: University of California Press, 1995), ss. 69-70.

olmalarına karşın önemli toplumsal desteğe sahiptiler.⁸ Siyasal sistemin içinden çıkan muhaliflerin dışında Burgiba yönetimine karşı en güçlü siyasal muhalefet ise 1969'da Raşid Gannuşi ile Abdulfettah Moro'nun liderliğinde kurulan El Nahda hareketi olmuştur.

1970'den itibaren liberal ekonomi politikalarına öncelik verilmesine karşın artan enflasyon oranları gündelik hayatı derinden etkilemiştir. Mühendisler birliği, doktorlar, banka çalışanları, öğretim üyeleri, öğretmenler birliği gibi Salih döneminde ücretlerinde iyileştirmeler yaşayan kesimler ve sol gruplar uygulanan liberal politikaları eleştirmeye başlamışlardı. Aynı şekilde 1970'lerin ikinci yarısından itibaren diğer sendika grupları da ücretlerde iyileştirmeler yapılması yönünde hükümet üzerinde baskılarını artırmışlardı. UGTT tarafından yapılan araştırmalarda tüketici fiyatları 1970-1977 arası %36 artarken, ücretlerde ise %18'lik bir artış olduğu ileri sürülmüştür. Belirli sektörlerde yaşanan grevler 1977'de genel grev çağrısına dönüştüğünde UGTT liderliği ilk önce buna yanaşmadı. Ancak yaşam koşullarının iyileştirilmesi, yapılan grevlere destek verilmesi ve ücretlerin artırılması için Habin Aşur üzerinde artan baskılar en sonunda Aşur'un Devlet Başkanı Habib Burgiba ile yollarını ayırmasına yol açmıştır. Federasyon, açık bir şekilde genel grev çağrısında bulundu ve iktidar partisi ile işbirliğine son verdi. 28 Ocak 1978 tarihinde ülke genelinde gerçekleşen grevlere katılım yüksek düzeyde oldu. Genel grevin bastırılması sırasında güvenlik güçlerinin şiddete başvurmaları sonucunda yaklaşık 100 gösterici yaşamını yitirmiştir. Rejim karşıtı gerçekleşen genel grevlerin hemen ardından ise Habib Burgiba doğrudan UGTT liderliğini hedef alan politikaları hayata geçirdi ve Habin Aşur başta olmak üzere üst düzey yöneticilerin önemli bir kısmını tutukladı. 1978 Ocak ayında Burgiba, genel grev taleplerine yanıt vermek yerine doğrudan sendikalar hareketi ezme politikasına öncelik vermiştir.⁹

Ancak 1978 genel grevlerin güç kullanılarak bastırılmasına karşın Burgiba iktidarı hem ekonomik hem de siyasal alanda liberal politikalara

8 Werner Ruf, "Tunisia: Contemporary Politics", içinde Richard I. Lawless, Allan M. Findlay, (der.), *North Africa: Contemporary Politics and Economic Development*, (London: Croom Helm, 1984), ss. 111-112.

9 Beinin, "Late Capitalism and the Reformation of the Working Classes in the Middle East", s. 119; Ruf, "Tunisia: Contemporary Politics", s. 120.

öncelik verileceğini açıklamak zorunda kalmıştı. 1980’de ilan edilen af ile genel grevlere katıldığı gerekçesiyle tutuklu bulunan 1000 sendika üyesi serbest bırakılmıştı.¹⁰Ayrıca sol ve İslami kesimlerden yeni siyasi partilerin kurulmasına da izin verilmişti. Bunlar arasında en önemlisi 1981’de Gannuşi liderliğinde İslami Uyanış Hareketi’nin kurulması olmuştur. Kuranı Muhafaza Derneği olarak 1971’de halka Kuran ve İslami değerleri öğretmek amacıyla örgütlenmeye başlayan Gannuşi sol merkezli öğretiyeye alternatif oluşturmaya çalışmaktaydı. Dernek, 1979’da ülkedeki diğer İslami hareketleri de toplayarak İslami Uyanış Hareketi’ne dönüşmüştür. 1989 seçimlerine katılmak amacıyla resmi başvurusundan hareket adını Nahda olarak değiştirmiştir. 10 çocuklu bir ailede doğan ve Zeytuni Caminde Medrese eğitimi almış olan Gannuşi’nin 6 Haziran 1981’de İslami Uyanış’ın liderliğine getirilmesi ülke genelinde büyük bir ilgiye yol açmıştır. Kahire ve Şam’da eğitim alan Gannuşi 1968-1969 yılları arasında da Paris’te kalmıştı. 1969’de yüksek öğrenim için Tunus’a döndükten sonra İslami Gençlik Hareketlerinin liderliğini yapmaya başlamıştı. Nahda’nın liderliğine geldikten sonra politik faaliyetlerinden rahatsız olan Burgiba yönetimi İran bağlantısını öne sürerek kendisini tutuklatmış ve 11 yıl hapis cezası vermiştir. Dört yıl sonra başkanlık affıyla hapisten çıkmasına karşın siyasi baskılar son bulmamış ve bir kez daha tutuklanan Gannuşi ömür boyu hapis cezası ile yargılanmaya başlanmıştı. Gannuşi liderliğinde İslamcı kesimlere karşı sürdürülen tutuklama ve baskı politikaları İslamcı kesimlerin yoğun protesto eylemlerine yol açmıştır. Bu bağlamda Gannuşi üzerindeki baskıları, diğer muhaliflere karşı uygulanan baskılardan ayıran en önemli özelliğin, Gannuşi’nin sistemin dışında ve doğrudan rejime alternatif yeni bir siyasi ve toplumsal projeye sahip olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Eski Desturcuların veya sosyalist kesimlerin rejimle sorunları bulunmasına karşın, rejimi radikal bir şekilde değiştirme yönünde bir projeleri bulunmamaktaydı. Muhaliflerin önemli bir kısmının belli dönemlerde Burgiba yönetimiyle iyi ilişkiler geliştirdikleri görülmektedir. Oysa İslamcı kesimler Tunus’un bağımsızlığını kazandığı 1956’dan itibaren baskı ve sindirme politikalarına maruz kalmışlardır.

Siyasal baskıların yanı sıra ekonomik alanda da Burgiba iktidarı ciddi bir toplumsal muhalefetle karşı karşıyaydı. Bu bağlamda ekonomik alan-

10 Lucy Dean (der.), *The Middle East and North Africa 2004*, Europa Publications, Cilt: 50, 2004, s. 1072.

da yaşanan sorunlarında etkisiyle 1984 Ocağında “Ekmek İsyanı” adı altında protestolar Tunus siyasal hayatına damgasını vurmuştur. Tarım üreticilerini desteklemek amacıyla temel hammadde ürünlerinin fiyatlarının yükseltilmesi doğrudan ekmek fiyatlarına yansımış; ancak bu durum başta öğrenciler olmak üzere işçiler, öğrenciler, sendikal hareketler ve büyük şehirlerdeki yoksul kesimlerin büyük tepkisine yol açmıştır. Özellikle genç kesimler gösterilerde önemli bir oranda yer almaktaydılar. Burgiba'nın son yıllarında ülkedeki genç nüfusta önemli bir artış olmuştu. Ülke nüfusunun %60'dan fazlası 25 yaş altıydı. Genç nüfusun yarısından fazlası ise 20 yaş altı kesimlerden oluşmaktaydı. Buna karşın işsizlik ise genç nüfus arasında %20'leri aşmaktaydı. Tunusluların deyişiyle “devlet bize eğitim veriyor ancak iş yok” bir söylem haline gelmişti.¹¹ Bundan dolayı işsiz gençlerin önemli bir kısmı büyük şehirlerde düzenlenen eylemlere destek verdiler. Buğday üreticileri başta olmak üzere tarım üreticilerinin gelirlerini artırmak amacıyla tarım ürünlerinin fiyatlarının yükseltilmesine tepki olarak başlayan eylemlere işçiler, işsizler, yoksullar ve öğrenci birlikleri katılmıştır. Ancak gösterilerin sınırlı bir bölgede kalması ve tüm ülke geneline yayılamaması olayların kontrol altına alınmasında önemli bir unsur olmuştur.¹² Bununla birlikte Habib Burgiba yönetimi isyanları bastırmak için sıkıyönetim kararı alırken tutuklananların sayısı 1000'i geçmişti. Ekmek İsyanını takip eden dönemde de ülke genelinde birçok genel grev ve protesto gösterileri yaşanmıştı.¹³ Siyasal alanda da 1987 Martında Şeyh Gannuşi bir kez daha tutuklanırken, sol kesimlere ve sendikalara karşı da baskılar sürmekteydi. 1987 baharında ülke genelinde sol ve İslamcı kesimlerden 3000'e yakın muhalif tutuklanmıştı. Dolayısıyla 1978'deki genel grevlerden itibaren aralıklı bir şekilde devam eden sendikal grevler, Ekmek İsyanı ve İslamcı kesimlerle yaşanan sorunlar Burgiba yönetiminin halk üzerindeki meşruiyetinin zayıflamasına yol açmıştır.

1984-1987 arası dönemde ülke genelinde yaşanan ekonomik ve siyasal sorunlar Habib Burgiba'nın halk üzerindeki meşruiyetini ciddi

11 Andrew Borowiec, *Modern Tunisia: A Democratic Apprenticeship*. (Westport, CT: Praeger, 1998), s.37.

12 Bkz., Mouldi Lahmar, “The ‘Bread Revolt’ in Rural Tunisia: Notables , Workers, Peasants”, içinde Nicholas S. Hopkins, Saad Eddin Ibrahim, (der.), *Arab Society: Class, Gender, Power, and Development*, 3. Edition, (Egypt: The American University in Cairo Press, 2006), ss. 327-336.

13 Dean, *The Middle East and North Africa 2004*, s. 1072.

şekilde etkilerken, bu durum Burgiba iktidarını sonlandırmak isteyen Başbakan Zeynel Abidin'in harekete geçmesine yol açmıştır. Nitekim ülke genelinde Habib Burgiba karşıtı gelişen muhalefetin de etkisiyle eski İçişleri Bakanı, Başbakan Zeynel Abidin Bin Ali, Habib Burgiba'ya kendi lehine iktidardan çekilmesi yönünde baskı uygulamış ve sağlık sorunlarını öne sürülerek Burgiba'nın iktidardan çekilmesi sağlanmıştır. Yasal olarak bakıldığında devlet başkanlığını ömür boyu sürdürme hakkı olmasına karşın, Burgiba'nın ülke genelindeki protestolardan ve sorunlardan dolayı bunu gerçekleştirmesinin oldukça zor olduğu ortaya çıkmıştı. Artan baskılar sonucunda 7 Kasım 1987'de Burgiba 5 hafta önce Başbakanlığa getirilen Zeynel Abidin Bin Ali lehine iktidarı bırakmak zorunda kalmıştı. Devlet Başkanlığı görevini devralan Bin Ali ise ulusal birlik adına tüm siyasal muhalefet hareketleriyle uzlaşacağını ve ekonomik alanda da iyileştirmelere gideceğini açıklamıştır.¹⁴ Burgiba gibi kişisel etkiye sahip olmayan Zeynel Abidin, Devlet Başkanlığının ilk günlerinde doğrudan tüm muhalif gruplar ve sendikalarla işbirliğine önem verdiğini açıkladı ve 7 Kasım'da yayınlanan Ulusal Birlik paktı ile siyasal ve ekonomik alanda özgürlüklerin yolunu açma sözü verdi. Nitekim 1988-1990 arası dönemde ülke genelinde muhalif siyasal partilerin ve kesimlerin örgütlenmesine izin verilmiştir.

Bu bağlamda 7 Kasım olayından sonra sürgündeki Nahda liderlerinden Muro doğrudan Başkan Bin Ali'ye hitaben hiçbir ön koşul öne sürmeden ülkenin istikrarı ve bir iç savaşa gitmesini engellemek için Bin Ali liderliğine destek verileceğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Bin Ali de ulusal birlik adına ulusal af ilan etmiş, Nahda'nın Yüksek İslam Konseyi'nde temsil edilmesine imkan tanımış ve seçimlere İslamcılarının da katılmasına izin vermiştir. Ancak söz konusu açıklamalara rağmen Kasım ayının sonunda 57'si askeri personel olmak üzere 191 kişi rejimi yıkmaya yönelik faaliyette bulunmak suçlaması ile tutuklanmıştır. Bununla birlikte Nahda hareketi ise darbe girişimiyle bir ilişkilerinin olmadığını ve bunların güvenlik güçleriyle bağlantılı olduğunu açıklamıştır. Nitekim Bin Ali yönetimi de İslamcı grupları hedef almaktan çekinmiştir. İktidara gelir gelmez Burgiba döneminde laikliğe aykırı olduğu gerekçeyle devlet televizyonunda okunması yasaklanan Ezan tekrar serbest bırakılmış, Cami dernekleri yeniden kurulmuş, ismi yasaklanan Zeytuni

14 Borowiec, *Modern Tunisia: A Democratic Apprenticeship*, ss. 41-44.

Fakültesi'nin yeniden kullanılmasına izin verilmiş ve gözaltına veya ev hapsine alınan 2.500 kişi serbest bırakılmıştır. Diğer tutuklular da kısa süre içerisinde ulusal birlik politikaları bağlamında serbest bırakılmıştır.¹⁵

Nitekim 1988'de Gannuşi'nin serbest bırakılması ile birlikte sürgündeki İslamcı ve sol muhalif liderleri de ülkelerine geri dönmüşlerdir. Çok partili sisteme geçiş temelinde 12 Mayıs 1988'de yeni partiler yasası kabul edilmiş ve 1989 tarihinde de seçimlerin gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Yeni yasa da dini, etnik, bölgesel ve dilsel partilerin kurulmasını yasaklamaktaydı. Nahda yeni yasayı varlığı için bir tehdit olarak görmesine karşın, ilan edilen 1989 seçimlerine katılacağını açıklamıştır. Seçimlerden iki ay önce El Nahda adı altında yeniden örgütlenmeye başlayan hareket Anayasal olarak kapatılma riskini azaltmaya çalışmıştı. Fransız sistemi esas alınarak gerçekleştirilen seçimlere birçok parti resmi adıyla katılırken El Nahda ise parti kurma başvuruları resmi olarak kabul edilmeği için bağımsız adaylar göstererek seçimlere katılmıştır. Seçim sonuçları açıklandığında Nahda'nın desteklediği adayların ülke genelinde toplam %14.6 oranında oy aldıkları görülmüştür. Bununla birlikte Tunus vilayetinde Nahda adaylarının oy oranları %30'a çıkmıştı.¹⁶ Ancak hareketin liderlerinden Gannuşi'ye göre kendi adayları resmi olarak açıklanan oy oranlarından daha yüksek bir oy almışlardı. Yalnızca başkentteki adaylarının toplam oy oranlarının %60 civarında olduğunu ileri sürmektedir.¹⁷ Nitekim Nahda adaylarının almış oldukları oy oranları Zeynel Abidin yönetimi açısından büyük bir tehdit unsuru olarak görülmelerine yol açmıştır. Burgiba'nın modernleşme ve sekülerleşme adına uyguladığı tüm baskı politikalarının Nahda'nın tabanını zayıflatmadığı anlaşılmıştır.

1989 seçimlerinin ardından Zeynel Abidin, bürokrasi başta olmak üzere sivil ve askeri yapılara kişisel iktidarını güçlendirmek maksadıyla müdahalelerde bulunmaya başladı. 1990 yılının sonlarına doğru ise muhalif kesimlere karşı yeni bir baskı politikasını hayata geçirmeye başlamıştır. Özellikle Irak'ın Kuveyt işgalinden sonra uluslararası toplumun ilgisini

15 Ibid., s. 45.

16 Ibid., s.45.

17 R. İhsan Eliaçık, *Adalet Devleti: Ortak İyinin İktidarı*, (İstanbul: İnşa Yay, 2011), s. 414.

Körfeze yönelttiği bir dönemde İslami hareketlere karşı açık bir cephe almaya başladı. Nahda hareketinin güçlü olduğu Sfax başta olmak üzere birçok ilde yeni tutuklamalar yaşanmaya başlandı. Aralık ayına gelindiğinde Nahda'nın üst düzey yöneticilerinden önemli bir kısmı rejimi yıkmak suçlamasıyla tutuklanmıştı. 1991 Şubatında Tunus'daki Demokratik Anayasal Birlik Partisi'nin merkezine düzenlenen saldırının ardından Zeynel Abidin yönetimi ülke çapında Nahda Hareketini tasfiye için yeni politikalara öncelik vermeye başladı.¹⁸ 1991'de El Nahda terörist bir organizasyon olarak kabul edilmiş ve parti üyelerine karşı tutuklama ve toplu işten atmalar yaşanmıştı. 1990'lı yıllarda binlerce partili rejimi devirmeye teşebbüs etme suçlamasıyla tutuklanmıştır. Ayrıca yaklaşık 15 bin kişinin Nahda üyesi olma suçlamasından dolayı kamuda çalışması yasaklanmıştır.¹⁹ İslami eğitim veren okulların kapatılmasının ardından 180 sayılı kararla da resmi dairelerde ve üniversitelerde başörtü takılması tamamen yasaklanmıştır. Sokak gösterilerinin ve bazı bölgelerde askeri saldırıların yaşanmasına karşın Zeynel Abidin 1993'e kadar Nahda hareketinin ülke içindeki etkisini uyguladığı politikalarla kırmayı başarmıştı.²⁰

İslamcı kesimlerin tasfiyesinin ardından ülke içinde iktidarı güçlendirmek adına iki kuruma oldukça önem verildi. Zeynel Abidin döneminde polis ve istihbarat rejimin iki önemli ayağını oluştururken, ordu özellikle zayıf bırakılmıştı. Dış politikada da İsrail ve Batı yanlısı bir eğilim içerisinde olmuştur. 1993 sonrası dönemde İslamcı muhalefetin sindirilmesinin ardından ülke genelinde liberal ve sol muhalefet etkili olmaya çalışmasına karşın, bunların örgütlü olmaması Zeynel Abidin iktidarının baskı politikalarını sürdürmesine yol açmıştır. Hama Hammam, Muhammed Mzem, Mustafa Bin Cafer, Moncef Marzuki, Abdulrauf Şimari, Hamis Ksila, Muhammed Muada rejim karşıtı liderler olarak öne çıkmaktaydılar. Bununla birlikte 1999'a gelindiğinde Tunus'da siyasi nedenlerle tutuklu bulunanların sayısı 1000'e yaklaşmaktaydı.

18 Borowie, *Modern Tunisia: A Democratic Apprenticeship*, ss. 46-47

19 The Carnegie Middle East Center, "Tunisia", <http://carnegie-mec.org/publications/?fa=41926&lang=en>, (e.t. 18.12.2011)

20 Gudrun Kramer, "The Integration of the Integrist: Comparative study of Egypt, Jordan and Tunisia", içinde Ghassan Salamé, (der.), *Democracy Without Democrats?: The Renewal of Politics in the Muslim World*, (London: I.B. Tauris, 1994), ss. 217-218.

Siyasi baskı politikalarına karşın ekonomik alanda uygulanan liberal politikalar ülke içindeki gelir adaletsizliğinin büyümesine ve yeni işsizlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 2000 Şubatında Jebeniana, Zarzis ve Jerba'da öğrenci ve işsiz kesimler ekonomik ve siyasal nedenlerle hükümet karşıtı gösteriler düzenlediler. 1984'deki Ekmek İsyanı sonrası bir kez daha Tunuslular siyasal ve ekonomik taleplerle özellikle ülkenin güney vilayetlerinde hükümet karşıtı protestolar düzenlemektedirler. Gösteriler kısa sürede çatışmalara dönüştü. Hükümet gösterilerin birkaç saat içinde kontrol altına alındığını ileri sürmüş olsa da, olayların Gabes, Sfax ve Gafsa'ya kadar birçok yerleşim biriminde etkili olduğu ve günlerce sürdüğü belirtilmektedir. Protestocular ana yolları ulaşıma kapatmış ve resmi dairleri ele geçirmiştir. Benzer olaylar iki ay sonra yaşamını yitiren eski Devlet Başkanı Burgiba'nun cenaze törenleri sonrasında da yaşanmıştır. Nahda lideri Gannuşi Burgiba'nun ölümünün ardından el Cezire kanalına verdiği demeçte Habib Burgiba dönemini sert sözlerle eleştirmiştir.²¹ Diğer yandan resmi törenlerin yapılmayacağına açıklanmasına karşın Burgiba'nın ev hapsinde tutulduğu Monastir ve Sfax'da binlerce kişi rejim karşıtı gösteriler düzenlemiştir.²² Mayıs ayında ise Zeynel Abidin yönetimi muhalif gazetecilerden Teyfik bin Brik'in 42 gün süren ölüm orucu ve Riad bin Fethi'nin de saldırıya uğraması nedeniyle insan hakları konusunda eleştirilere sahne olmuştur.²³ Eylül 2000'de UGTT Genel Sekreteri İsmail Sibani istifaya zorlanmış ve bir kez daha Sendikalar üzerinde denetim kurulmuştur.

Zeynel Abidin, siyasal muhalefeti engelleme girişimlerine rağmen ekonomik nedenlerle ülke genelinde rejim karşıtı bir toplumsal muhalefetin oluşmasını engelleyememiştir. Özelleştirme kapsamında ekonomideki devlet kontrolü zayıflatılırken, ortaya çıkan işsizlik sorununa yapısal çözümler getirilememiştir. Resmi rakamlara göre 2000'lerin ilk yarısında işsizlik %15 civarında gösterilmesine karşın, özellikle güney illerinde bunun %25-30 arası olduğu belirtilmekteydi.²⁴ Ekonomik sorunların arttığı bir dönemde devletin baskı politikalarının yanı sıra yolsuzluk ve adam kayırma gibi durumların yaşanması toplumsal muhalefetin genişlemesine yol açmıştır. Bundan dolayı herhangi bir ekonomik veya siyasal

21 Daniel Zisenwine, "Tunisia: Al-Jumhuriyya Al Tunisiyya", içinde Bruce Maddy-Weitzman, (der.) *Middle East Contemporary Survey*, Cilt: 24, 2000, ss. 566-571.

22 Dean, *The Middle East and North Africa 2004*, s. 1077.

23 Ibid.

24 Ibid., s. 566

sorun kısa sürede bölgesel bir protesto dalgasının oluşmasına yol açabilmekteydi. Bu çerçevede 2008 Ocağında Gafsa Fosfat İşletmesi'nin işe alma konusunda yaşanan kayırmacılık ve rüşvet iddiaları kısa sürede bölgesel bir isyanın yaşanmasına yol açmıştır.

Tunus'un Güneybatı bölgesinde yer alan Gafsa'da, bölgenin en büyük işvereni olan "Gafsa Fosfat İşletmesi"ne yeni işe alımlar sırasında yaşanan sorunlar bölgede rejime yönelik var olan öfkenin bir isyana dönüşmesine yol açmıştır. Gafsa'da 1980'de de Burgiba rejimini devirmek adına silahlı bir isyan hareketi yaşandığından, rejim açısından sorunlu bir bölge olarak görülmekteydi. Dolayısıyla rejimle eskiden var olan sorunlar 2008'de işe alımlar sırasında liyakat yerine kayırmacılık, rüşvet ve iktidara bağlılık gibi unsurların rol oynamasından dolayı bir kez daha kitlesel gösterilerin yaşanmasına yol açmıştır. 2008'deki isyan, işe alım sınavının açıklandığı 5 Ocak tarihinde, sınav sonucunu bekleyen adaylar ve ailelerinin kendiliğinden düzenlediği tepki gösterileriyle başlamıştı. Ardından yerel sendikaların, öğrenci birliklerinin ve Diplomalı İşsizler Bölge Komitesi'nin de desteğiyle gösteriler kısa sürede, Redayef, M'dhilla ve Moulares başta olmak üzere diğer yerleşim birimlerine yayıldı. Güvenlik güçlerinin müdahalesine rağmen göstericilerin kararlılığı karşısında isyan hareketi bastırılmadı. İlk başlarda işe alım sınavını protesto amacıyla düzenlenen protestolar diğer kesimlerinde katılımıyla rejim karşıtı bir hal aldı. 2008 yılının Nisan ayının başında ve Mayıs ayının başında polislin sert müdahalesine rağmen protesto gösterileri bastırılmadığı gibi, bölgede kitlesel katılımlı gösterilerin sürmesine yol açtı. Eylemler sırasında örgütlenmeyi başaran protestocular maden havzası başta olmak üzere Redayef, M'dhilla, Metlaoui ve Moulares sokaklarında politik bültenler ve bildirimler dağıttıkları gibi pratikte de toplanma, örgütlenme, gösteri düzenleme, ifade özgürlüğü ve devrim gibi kavramları gibi halka açık alanlarda tartışmaktaydılar. Hareketin kısa sürede sendikacılardan ve sol kesimlerden bir liderlik ortaya çıkarması, isyanın başarılı bir şekilde yönlendirilmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Haziran ayına kadar süren isyan sırasında bölge halkı önemli bir örgütlenme ve direnme örneği göstermişti.²⁵ Gafsa ayaklanmasının

25 Bkz., Ammam Roussia, "Gafsa Maden Havzasında Halk İsyanı: İlk Değerlendirme", Çvr. Özgürlük Dünyası, <http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/13-sayi-203/117-gafsa-maden-havzasinda-halk-syan-ilk-deerlendirme> (e.t. 10.12.2011); Eric Gobe, "The Gafsa Mining Basin between Riots and a Social Movement: Meaning and Significance of a Protest Movement in Ben Ali's Tunisia", (Hal pub., 2011), http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/55/78/26/PDF/Tunisia_The_Gafsa_mining_basin_between_Riots_and_Social_Movement.pdf , (e.t. 14.12.2011)

bastırılmasında, hükümetin baskı politikalarından ziyade, isyanın sınırlı bir bölgede kalması ve ülke geneline yayılamaması etkili olmuştu. Bununla birlikte elde edilen tecrübe ve deneyim 2011 yılındaki isyanın başarılı olmasında hayati bir rol oynamıştır.

Toparlayacak olursak 1987 yılında sağlık gerekçeleri öne sürülerek 84 yaşındaki Burgiba'nın iktidardan ayrılmasını sağlayan Zeynel Abidin, daha fazla demokrasi ve insan hakları savunucusu olarak öne çıkmıştı. Burgiba'nun 1978 ve 1984 tarihlerinde halk ayaklanmalarını şiddetle bastırması ve İslamcı kesimler üzerinde kurduğu ağır baskı, halkın Zeynel Abidin darbesine sıcak bakmasına yol açmıştı. Çok partili sisteme geçiş umudu birçok kesimin Zeynel Abidin'in desteklemesinde önemli bir role sahiptir. Nitekim Nisan 1989 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine tek aday olarak katılmasına karşın, aynı gün yapılan parlamento seçimlerine ismi değiştirilen Destur Partisinin yanı sıra muhaliflerin de katılmasına izin verilmesi Tunuslular tarafından olumlu bir adım olarak algılanmıştı. Ancak seçimlerden bir yıl sonra Zeynel Abidin yönetiminin Burgiba dönemini aratmayan politikalarını hayata geçirmesi, kısa sürede ülkedeki muhalefet ortamının ortadan kalkmasına yol açmıştı. 1994 ve 1999'da üst üste iki kez daha Cumhurbaşkanı seçilen Bin Ali döneminde iktidar partisinin kayıtlı üye sayısının 2 milyona ulaştığı ileri sürülmüştü. Anayasa'da Cumhurbaşkanlığı için bir kişinin en fazla 3 kez seçilebileceğinin öngörülmesine karşın 2004 seçimleri öncesi iktidar partisi, Bin Ali'nin bir kez daha aday olması yönünde bir kampanya yürütmüş ve aynı olay 2009 seçimleri öncesinde de tekrar etmiştir. 2004 seçimlerinde Bin Ali'ye rakip olarak öne çıkan iki aday bulunmasına karşın, adaylardan bir tanesinin seçimlerin ardından kendi oyunu Bin Ali'ye verdiğini açıklaması söz konusu seçimlerin adil, şeffaf ve özgür bir ortamda gerçekleştirildiği yönündeki resmi açıklamaları gölgelemiştir.²⁶ Nitekim 2009 seçimlerinin ardından Bin Ali'nin 2014 seçimlerinde de tekrar aday olacağına dönük yeni bir kampanyanın başlatılması ülkede gergin olan siyasi tansiyonun yükselmesine yol açmıştır.

26 Nahda liderleriyle yapılan mülakat, 22 Ekim 2010, Tunus.

2011 Devrim Ateşinin Yakılması: Muhammed Bouazizi'nin Tek Kişilik Eylemi

Bağımsızlık sonrası dönemde Burgiba'nın ardından Tunus'un Cumhurbaşkanlığına seçilen ikinci lider olan Zeynel Abidin'in 1990'lardan itibaren sistematik olarak muhalefeti bastırma politikasına yönelmesi, Zeynel Abidin karşıtı bir toplumsal yapının oluşmasına yol açmıştır. Örgütlü olmayan ancak ekonomik sorunlardan dolayı muhalif konumda olan kesimlerin sayısı her geçen gün artmaktaydı. Bu çerçevede Tunus'taki devrim hareketinin, yıllardır geri kalmış ve siyasal otoritenin Burgiba döneminden beri sağlanamadığı Güney ve Batı vilayetlerinde başlaması dikkat çekicidir. Ayrıca değinildiği üzere Zeynel Abidin rejiminin polis gücüne dayanmasına karşın, hem toplumsal düzeyde hem de ordu da bir muhalefet dalgasının oluşmasını engelleyici ekonomik ve sosyal projeleri hayata geçirmekte başarısız olması, sürekli krizlerin yaşanmasına yol açmıştı. İktidarını istihbarat ve polis gücüne dayandıran Zeynel Abidin döneminde ordu zayıf bırakılırken, polis gücü her alanda en etkin aktör haline dönüştürülmüştü. Diğer yandan ülkenin güney ve doğu vilayetleri ile Akdeniz kıyısındaki yerleşim birimleri arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı da önemli bir gerginlik nedeni olmayı sürdürmekteydi. Burgiba döneminde geri bırakılan ve Zeynel Abidin döneminde de gerekli yatırımların yapılmadığı güney ve doğu vilayetleri sürekli bir şekilde merkezi yönetimle sorunlar yaşamaktaydı. Nitekim 17 Aralık 2010 tarihinde Başkent Tunus'a 265 kilometre uzakta olan Sidi Bouzid'de yerel polis güçlerinin baskılarından dolayı bir kişinin kendisini yakması da, sadece bireysel bir olay olarak algılanmamış, Gafsa'daki olaylar gibi kısa sürede bölgesel bir isyanın başlamasına yol açmıştır.²⁷

Bu bağlamda Tunus'taki halk isyanı 2011 Aralığında Sidi Bouzid'de üniversite eğitimini yarıda bırakıp, seyyar satıcılık yapmaya başlayan Muhammed Bouazizi adlı bir Tunuslu gencin polis baskısına karşı tek kişilik eylemi ile başlamıştır. İddialara göre seyyar arabası ile Sidi Bouzid'de pazarcılık yapan Bouazizi kendisinden rüşvet isteyen polis güçlerine rüşvet vermediğinden arabasına el konuyor. Azizi, birkaç kez Emniyete başvurup seyyar satıcılık yaptığı arabasının geri verilmesini

27 Bkz., Jean-Pierre Filiu, "The Arab Revolution: Ten Lessons from the Democratic Uprising", (Oxford: Oxford University Press, 2011), s. 69.

talep etmesine karşın, olumlu bir yanıt alamaz. Olaylar sırasında bir kadın polisin kendisini tokatladığı öne sürülmüştür. Aşiret üyesi olan ve aşiret geleneğinde bir kadın tarafından tokatlanmanın onur kırıcı bir davranış olarak kabul edildiği bir ortamda büyüyen Muhammed Bouazizi 17 Aralık günü Sidi Bouzid'deki Valilik karşısında bedenini ateşe verir. Olaya ilk müdahale eden kesimlerin başında Öğretmenler Sendikasına bağlı eğitimciler gelir. Bouazizi derhal hastaneye kaldırılmasına karşın, olay kısa sürede şehirde yayılır ve aynı gün Bouazizi'nin yakın akrabaları gösterilerde bulunurlar. Ayın 18'de ise hem Bouazizi'nin aşiretinden bireyler hem de sendikadan öğretmenler eylemde bulunurlar. 18-21 tarihleri arası süren eylemlere katılım her geçen gün artarken, komşu illerde de Sidi Bouzid'deki gösterilere destek protestoları düzenlenmeye başlar. Eylemlerin gelişmesinde hem aşiretsel bağlantılar hem de yerel sendikaların önemli bir rolü bulunmaktadır. Güney illerinde başlayan gösteriler kısa sürede ekonomik ve politik taleplere dönüşür ve yerel sendikalar eylemleri örgütlemeye ve ülke geneline yaymada önemli bir rol oynarlar. Bu bağlamda gösteriler düzenli olarak Sidi Bouzid'den başlayarak Akdeniz kıyısındaki şehirlere doğru genişler.²⁸

Başkent Tunus'ta ilk gösterilerin 25 Aralık'ta yaşanmasına karşın, katılım oldukça sınırlı düzeyde kalmıştı. Merkezde yaşayan Tunuslular güney illerinde oluşan muhalefet dalgasının etkisi ve gücü hakkında net bir bilgiye sahip değildiler. Buna rağmen olayların büyümesi ve başkente kadar yayılması Zeynel Abidin'i harekete geçirmiş ve 28 Aralık'ta Zeynel Abidin Tunus'taki Arous hastanesine giderek Muhammed Azizi'yi ziyaret etmiştir. Ailesiyle de görüşen Bin Ali, medikal ve ekonomik destek sözünde bulunmuştu. Ancak 4 Ocak'ta Azizi'nin tedavi gördüğü hastanede yaşamını yitirmesi üzerine yeniden şiddetlenen protestolar kısa sürede bir kez daha ülke geneline yayıldı. Yerel sendikaların yanı sıra yasaklı siyasi partiler de gösterilere destek verdiklerini açıkladılar. Ülkenin birçok bölgesinde göstericiler başkent Tunus'a doğru harekete geçmiş ve kısa sürede başkentteki gösterici sayısı beş yüz bini aşmıştır. Yüz binlerce kişinin hükümet binalarının karşısında yer alan Tunus Belediye'si önünde ve Emniyet Müdürlüğü'nün bulunduğu Burgiba caddesindeki gösterilere katılması üzerine Bin Ali yönetimi orduyu pro-

28 Tunus ve Kef'te gerçekleştirilen mülakatlar, 20-25 Ekim 2010, Tunus. Ayrıca bkz., Birol Başkan, "Buazizi'nin Yaktığı Ateş: 21. Yüzyıl Başında Arap İsyanları", *Akademik Ortadoğu*, Cilt:6, Sayı:1.

testoları bastırmak için göreve çağırır. Ancak, 9 Ocak'ta ordu komutanlarının sivil halka ateş açmayı reddetmesi üzerine polis güçleri ile ordu mensupları arasında silahlı çatışmalar başlamıştır. Türkiye Büyükelçiliği rezidansının yakınında bulunan Başkanlık Sarayı çevresinde ordu birlikleri ile Bin Ali'ye bağlı özel birlikler arasında çatışmalar kesintisiz bir şekilde 14 Ocak'a kadar sürmüştür. Diğer yandan Tunus'un birçok bölgesinde halk başkentteki eylemlere destek vermeye devam etmekteydi. 13 Ocak'ta, Zeynel Abidin 2014'de bir kez daha Cumhurbaşkanı adayı olmayacağını açıklamasına karşın gösteriler son bulmadığı gibi daha da genişlemiştir.²⁹

14 Ocak günü Tunuslular tarafından ileri sürüldüğüne göre Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin, eşi ve bazı yetkililerin geri döneceği konusunda verdikleri güvenceler karşısında geçici olarak ülkeyi terk etmeye razı olmuştur. Hatta Tunuslular Zeynel Abidin'in uçakta pilotlara geri döneceği yönünde talimatlar verdiğini ileri sürülmektedir. Ancak ordu komutanlarının pilotlara Bin Ali'yi Suudi Arabistan'a bıraktıktan sonra geri dönmesi emrini verdikleri belirtilmektedir. Zeynel Abidin dışındaki aile fertlerinin de söz konusu bilgiye sahip oldukları ileri sürülmektedir. Nitekim, Tunus Merkez Bankası tarafından yalanlanmasına karşın Zeynel Abidin'in eşi Leyla Trabelsi'nin bankadan 60 milyon ABD dolarına denk düşen altın rezervini aynı gün alarak ülkeyi terk ettiği ileri sürülmektedir.³⁰ Dolayısıyla Zeynel Abidin'in iktidardan uzaklaştırılacağı kendisi dışında aile fertleri tarafından da bilindiği belirtilmektedir. Nitekim Zeynel Abidin'in Suudi Arabistan'a gitmesiyle birlikte Tunus'ta yeni bir dönem de başlamış oldu.

Devrimin Kurumsallaşma Çabası: Kurucu Meclis Seçimleri

Zeynel Abidin iktidarının 14 Ocak 2011 tarihinde halk isyanı sonucu sona ermesinin ardından Tunus'ta yeni bir dönem başlamıştır. Zeynel Abidin'in Suudi Arabistan'a gitmesinin ardından Anayasal olarak Meclis Başkanı Fuad Mebuza yeni Cumhurbaşkanı olurken, hüküme-

29 Tunus, Canduba ve Kef'te gerçekleştirilen görüşme ve mülakatlar.

30 Adrian Blomfield, "Fleeing first lady said to have taken central bank gold", *The Sydney Morning Herald*, January 19, 2011 <http://www.smh.com.au/world/fleeing-first-lady-said-to-have-taken-central-bank-gold-20110118-19vck.html#ixzz1grBRuH4r>, <http://www.smh.com.au/world/fleeing-first-lady-said-to-have-taken-central-bank-gold-20110118-19vck.html>, (e.t. 02.01.2012)

ti kurma görevini ise bir kez daha Başbakan Muhammed Gannuşi'ye vermiştir. Zeynel Abidin döneminde de Başbakanlık görevini üstlenmiş olan Muhammed Gannuşi'nin 17 Ocak'ta açıkladığı yeni hükümet yapısı halkın tepkisine yol açmıştır. Başbakan Gannuşi, savunma, içişleri ve dışişleri bakanlarının görevde kalacağını ancak muhalefet partisinden de bazı liderlere yeni hükümette bakanlıklar verildiğini ifade etmişti. Eski kadroların ve Demokratik Anayasal Birlik Partisi üyelerinin varlığını sürdürme çabaları bir kez daha Başkent sokaklarında protesto gösterilerinin yaşanmasına yol açmıştır; yoğun halk gösterileri ve muhalefeti sonucu hükümet 27 Ocak'ta istifa etmek zorunda kalmıştır. Başbakan Gannuşi'nin bu kez Demokratik Anayasal Birlik Parti'den hiçbir adayın yer almadığı 12 yeni bağımsız bakanın yer aldığı yeni bir hükümet kurduğunu açıklamasına karşın halkın protestoları son bulmamış ve aynı gün geçici Başbakan Gannuşi de istifa etmek zorunda kalmıştır. Halkın devrim sürecini takip etmesi sonucu Başbakanlık makamına getirilen Beji Said Essebsi 7 Mart'ta teknokratlardan oluşan yeni bir hükümet listesini sunmuştur. Aynı dönemde Demokratik Anayasal Birlik Partisinin üst düzey tüm üyelerine 10 yıllık siyaset yasağı getirilmiş; Tunus geçici hükümetinde görev alan kişilerin de 23 Ekimde düzenlenecek olan Kurucu Meclis seçimlerine katılması yasaklanmıştır.³¹ Arap Baharına ve dolayısıyla Arapların demokrasi mücadelesine öncülük eden Tunuslular, Kurucu Meclis Seçimlerini başarılı bir şekilde tamamlayarak bölge halklarına yeni bir umut vermeyi de hedeflemekteydiler. Kurucu Meclis seçimleri ile Arap demokrasisinin Tunus'ta herhangi bir yol kazasına uğramadan başarıyla yoluna devam etmesi yalnızca Tunus değil tüm Arap coğrafyasında yeni bir dönemin de mutlak surette başlayacağını göstergesi olacaktı.

23 Ekim 2011'de gerçekleşen Ulusal Kurucu Meclis seçimlerinin temel amacı, 14 Ocak Devrimi sonrası halkın oyu ile seçilmiş ve anayasal düzeni kuracak meşru bir siyasal otoritenin oluşturulmasıdır. Bu kapsamda seçimlerin ardından sonuçların resmi olarak ilan edilmesiyle Geçici Yönetime ait tüm yetkileri devralarak Tunus'taki tek seçilmiş otorite haline gelecek olan Kurucu Meclisin en fazla 1 yıl içinde yeni anayasa taslağı hazırlaması gerekmektedir. Kurucu Meclis tarafından hazırlanan

31 Nebahat Tanrıverdi, "Yaklaşan Seçim Öncesi Tunus'ta Siyasal Denklemler", Tunus Raporu, *ORSAM Rapor*, No: 79 , Ekim 2011. s. 7.

anayasa taslağı, belirtilen süre içerisinde tamamlandıktan sonra referanduma sunulacaktır. Dolayısıyla Kurucu Meclis, hazırlayacağı anayasa taslağı ile Tunus'un demokratikleşme ve demokrasiyi kurumsallaştırma mücadelesinde hayati bir rol oynayacaktır.

Tunus'taki Kurucu Meclisin toplam 217 seçilmiş milletvekilinden oluşmasına karar verilmiştir. Kurucu Meclis üyeleri 27'si ülke içinde ve 6'sı da ülke dışındaki seçim bölgeleri olmak üzere toplam 33 seçim bölgesinden seçileceklerdir. Üç büyük vilayet kendi içinde iki ayrı seçim bölgesine bölünürken, diğerleri de nüfusları oranında Kurucu Meclise temsilci göndereceklerdir. Ülke dışındaki Tunuslular Fransa'dan iki, İtalya'dan bir, Almanya'dan bir ve Arap ülkelerinden de bir seçim bölgesi kapsamında temsilci seçeceklerdir. 18 yaşından büyük olan ve yasal olarak oy kullanması önünde herhangi bir engel olmayan tüm Tunusluların seçmen olarak oy kullanması için yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda seçmen kütüğüne yazılanların dışında seçmen kütüğünde kaydı olmayan vatandaşların da geçerli kimlik kartlarını göstermek koşuluyla oy kullanmaları için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bununla birlikte aktif güvenlik güçleri, hâkimler ve 14 Ocak Devrimi sonrasında altı aydan fazla ceza almış tutukluların oy kullanması yasaklanmıştır. Kimlerin aday olduğu sorusuna gelince seçimlerde öncelikle olarak 23 yaşından gün almış olan vatandaşların aday olmasına izin verilmiştir. Bin Ali döneminde kurulan hükümetlerde yer alan kişiler ile yasaklanmış olan eski Anayasal Demokratik İttifak Partisi üst düzey yetkililerinin aday olmalarına izin verilmemiştir. Cumhurbaşkanı Vekili tarafından yayınlanan 1089 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile parti içindeki sorumluluklar tanımlanmış ve ardından da Devrimin Hedeflerinin Gerçekleştirilmesi, Siyasi Reform ve Demokratik Geçiş Yüksek Komisyonu Başkanı Yadh Bin Achour tarafından yasaklılar listesi hazırlanarak Bağımsız Yüksek Seçim Kurumu'na verilmiştir. Yasaklılar listesinin içinde Bin Ali'nin 2014 seçimlerinde tekrar aday olmasının yolunu açan Anayasal değişikliğini onaylayan temsilcilerin de adları bulunmaktadır.³²

23 Ekim seçimlerinde oy kullanmak için 339 bini yurtdışından olmak üzere toplam 4 milyon 400 bin seçmen kayıt yaptırmıştır. Ancak top-

32 Tunus Bağımsız Yüksek Seçim Kurulu tarafından Uluslar arası Gözlemci Heyetine verilen brifing notları, 21 Ekim 2011, Tunus.

lam seçmen sayısının 6 milyon 300 bin kişi olduğu varsayılmaktadır. Tunus'taki ilk demokratik ve serbest seçimlerde seçmenlerin oy kullanabilmeleri için ülke içinde 7213 ve ülke dışında da 479 seçim merkezi açılmış ve yaklaşık 40 bin kişi seçim merkezlerinde görev almaları için eğitilmiştir. Seçmen kütüğüne yazılmayan veya ismi seçmen kütüğünde yer almayan seçmenler için 1000'den fazla seçim istasyonu ve 267 seçim merkezi açılmıştır. Türkiye'nin seçim sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli olan ekonomik ve teknik desteği ilgili birimlere sunduğuna dikkat çekmekte yarar vardır. Yurtdışında yaşayan seçmenlerin oy verme işlemi 20-22 Ekim 2011 tarihleri arasında tamamlanmıştır.³³

23 Ekim seçimlerine katılmak için 110 parti kayıt yaptırırken, yalnızca dört siyasi parti 33 seçim bölgesinden aday listesi sunmayı başarmıştır. Bağımsız Yüksek Seçim Kurumu Başkanı Kemal Jendoubi tarafından yapılan açıklamaya göre seçimlere katılmak için ülke genelinde 1521 ve ülke dışında da 145 liste sunulmuş ve bunlardan yüzde 94'ünün seçimlere katılması onaylanmıştır. Böylelikle seçimlere toplam 11688 adayın katılmasına izin verilmiştir.

Tüm bunların dışında Kurucu Meclis seçimlerine katılacak listeler kadın erkek eşitliğini dikkate alarak hazırlanmıştır. Geçici Yönetim tarafından kabul edilen düzenlemeye göre seçimlerde listelerin %50 kadın ve %50 erkek olacak şekilde hazırlanması gerekmektedir. Aday sıralamasında bir erkek bir kadın şeklinde sıralama yapılması gerekmektedir. Örneğin listenin başında erkek bir aday varsa, listenin ikinci sırasında da kadın bir adayın olması gerekmektedir. Ayrıca kadınların yanı sıra gençlerin de Kurucu Mecliste temsil edilmelerini sağlamak için listelerin içinde yer alan adaylardan en az birisinin 30 yaş altında olması gerekmektedir. Söz konusu düzenlemeleri dikkate almadan hazırlanmış olan listelerin seçime girmesine izin verilmemiştir. Bununla birlikte tüm seçim bölgelerinin yalnızca %7'sinde kadınlar liste başı olarak seçime girmektedirler. Ancak bu oran bile Tunuslu kadınların bir çok ülke parlamentosunda yer alan hemcinslerinden daha fazla sayıda temsil edilmelerine yol açacaktır. Kadınların Kurucu Mecliste yaklaşık %30-40 arası bir oranda temsil elde edeceği varsayılmaktadır.³⁴

33 Ibid.

34 Ibid.

Öte yandan seçimlerin şeffaflığını ve güvenilirliğini artırmaya yönelik olarak da oldukça önemli kararlar alınmıştır. Öncelikli olarak seçimlerin güvenilirliğini sağlamak için üst düzeyde teknik ve güvenlik önlemleri alınırken aynı zamanda yerel ve uluslararası gözlemcilerin de seçimleri izlemelerine imkân tanınmıştır. Uluslararası standartlara uygun bir şekilde seçimlere hazırlanan Tunuslular, seçmen kütüklerini ve aday listelerini usulüne uygun biçimde düzenlenmiş, şeffaf oy sandıkları kullanmış, oy verme işleminin sağlıklı biçimde yapılmasına dikkat etmiş, bu amaçla sandık görevlilerini eğitmişlerdir. Hazırlık sürecinde İsviçre, AB ve AGİT başta olmak üzere birçok devlet ve kuruluştan destek almışlardır. Seçim gününde yaklaşık altı bin yerel ve 600 de uluslararası gözlemcinin tüm seçim bölgelerinde gözlemde bulunmaları için gerekli akreditasyonlar yapılmıştır. Ayrıca yaklaşık 400 yerel ve 150 de yabancı basın mensubunun seçimleri gözlemci statüsü ile takip etmeleri için akreditasyonları yapılırken, akredite olmayan onlarca yabancı basın mensubunun da seçimleri izlemelerine olanak tanınmıştır. Tunus seçimlerine gözlemci gönderen ülkelerin başında ABD, Türkiye, Fransa, Katar, Almanya, Mısır ve İsviçre gibi ülkeler gelirken Avrupa Birliği, Arap Ligi, Afrika Birliği, Carter Merkezi ve AGİT Parlamenterler Asamblesi gibi kuruluşlar da önemli sayıda gözlemci ile seçimleri takip etmektedirler. Türkiye hem ulusal gözlemci hem de Parlamenterler Asamblesi ve İslam Konferansı Örgütü bünyesinde uluslararası gözlemci göndererek Tunus seçimlerine gösterdiği yüksek ilgiyi ortaya koymuştur.³⁵

Tunus seçimlerindeki teknik bilgilere yönelik olarak seçim sistemi ve milletvekillerinin nasıl seçileceği üzerinde de durmak gerekir. 23 Ekim seçimlerinde adaylar ülke içi ve ülke dışı olmak üzere 33 ayrı seçim bölgesinde Kurucu Meclis seçimlerine katılmaktadırlar. Her seçim bölgesinde seçime katılan partiler, bağımsızlar veya koalisyonlar seçim bölgesine ayrılan milletvekili kotası kadar aday göstermişlerdir. Örneğin toplam altı milletvekilli çıkartacak olan Kef seçim bölgesinde seçime katılan listeler bir bay bir bayan olacak şekilde toplam altı kişilik liste hazırlamışlardır. Seçmenler kendilerine sunulan listeden herhangi birine doğrudan oy vermektedirler. Oy kullananlar doğrudan listelerden birine oy verdiklerinden, listenin başında yer alanların seçilme olasılığı listenin alt sıralarında yer alanlardan daha fazla olmaktadır.

35 Ibid.

Tablo üzerinden Kef seçim bölgesinde örnek bir uygulama:

<i>Liste 1</i>	<i>Liste 2</i>	<i>Liste 3</i>	<i>Liste 4</i>
Bay	Bayan	Bay	Bay
Bayan	Bay	Bayan	Bayan
Bay	Bayan	Bay	Bay
Bayan	Bay	Bayan	Bayan
Bay	Bayan	Bay	Bay
Bayan	Bay	Bayan	Bayan
60 bin oy	58 bin oy	17 bin oy	15 bin oy

Seçmenler Kef bölgesinde seçime katılan parti, koalisyon veya bağımsızlar tarafından oluşturulmuş listelerden birine oy vereceklerdir. Oy verme pusulalarında Türkiye’de olduğu gibi yalnızca parti veya koalisyonun amblemi ve numarası yer almaktadır. Toplam 257 bin nüfuslu Kef’de 45 liste seçimlere katılmaktadır. Seçimlere katılan ve oy kullananların sayısının yukarıdaki listeye göre 145 bin olduğu dikkate alındığında, seçimlerin sonucunda listelerin aldığı oy sayısının da sırasıyla 60, 59, 17 ve 15 bin olduğu görülmektedir. Toplam oy veren sayısı 145 bin olduğuna göre bir milletvekilliği için gerekli oy da 24166 oy olacaktır. Buna göre birinci ve ikinci liste doğrudan 2’şer milletvekilliği kazanma hakkı elde ederken geriye kalan son 2 milletvekillini, en fazla oyu hesaba katılmayan listeler alacaktır. Yuvarlayarak sayıları verecek olursak birinci liste 2 milletvekilli çıkarttıktan sonra geriye yaklaşık 12 bin hesaba katılmamış oyu kalmaktadır. İkinci liste 2 koltuk aldıktan sonra yaklaşık 8 bin oy dışarıda kalmaktadır. Bu durumda üçüncü ve dördüncü listelerin aldığı oyların 12 binden fazla olması nedeniyle Kurucu Meclise temsilci göndermeleri mümkün olmaktadır. Sonuç olarak birinci liste 2 sandalye, ikinci liste 2 sandalye, üçüncü liste 1 ve dördüncü liste de 1 sandalye kazanma hakkı elde etmektedir. Görüldüğü gibi Tunus’taki seçim sistemi halkın büyük bir kesiminin Kurucu Meclise temsilci göndermesi üzerine kurulmuştur.

Kurucu Meclis Seçimlerinin Ulusal Aktörlere Etkisi Bağlamında Analizi

217 sandalyeli Tunus Kurucu Meclis seçimleri hem ulusal hem bölgesel hem de küresel düzeyde oldukça önemli bir etkiye yol açmıştır. Ulusal düzeyde ilk demokratik seçimlerin ardından özellikle Bin Ali rejimi döneminde siyasal faaliyetler yürüten Sosyalist Demokratlar Hareketi (MDS), Halkın Birliği Partisi (PUP), Birlikçi Demokrasi Birliği (UDU), Sosyal Liberal Parti (PSL), İlerlemeci Yeşiller Partisi (PVP) ve Ettacdid Hareketi'nin (Yenilenme Hareketi) halk tarafından desteklenmemesi, Tunus halkının otoriter yönetimle işbirliği yapan aktörleri cezalandırması olarak algılanmıştır.³⁶ Diğer yandan seçimlerin ardından yıllardır muhalif kimliklerinden dolayı sürgün veya tutuklanma baskısıyla karşı karşıya kalan kişilerin Tunus'un yeni yöneticileri olmalarının hem bölgesel hem de küresel düzeyde oldukça önemli etkileri olacağı açıktır. Bu bağlamda seçimlerin ardından Nahda lideri Gannuşi'nin Tunus ve Libya'nın birleşmesini gündeme taşıması, Cezayir'deki Nahda hareketinin iktidara aday olduğunu dile getirmesi ve Türkiye'nin Nahda liderleriyle yakın bir işbirliği kurması dikkat çekmektedir.

Ulusal düzeyde bakıldığında Tunus halkının seçim sürecinde elitlere hitap eden, laiklik vurgusu yapan ve El Nahda karşıtı bir kampanya yürüten Ahmet Necip Şebbi'nin liderliğindeki İlerici Demokrat Parti (PDP) gibi aktörlerin de politikalarını benimsemediği ortaya çıkmıştır. Seçimlerin başında El Nahda ile koalisyon kurmayacağını açıklamış olması İslami hassasiyetlere sahip muhafazakâr kesimlerin tepkisine yol açmıştır. Oysa PDP gibi sol bir gelenekten gelen Cumhuriyet Kongresi ve Ettakatol, inanç ve düşünce özgürlüğünü de içeren bireysel özgürlüklere saygı temelinde bir politika yürüterek geniş bir halk desteğini arkalarına almayı başarmışlardır. Dolayısıyla yeni dönemde halkın iradesini dikkate almayan parti ve oluşumların Tunus siyasal hayatında sınırlı bir etkiye sahip olacağı öngörülmektedir. Bu çerçevede inanç özgürlüğüne saygı temelinde hareket eden ve Tunus'un İslam ve Arap kimliğine güçlü vurgular yapan partilerin halk tarafından desteklendiğini belirtmek gerekir.

36 Seçim sonuçları için bkz., Eymen Gamha, "Final Results of Tunisian Elections Announced", *Tunisia Live News*, 14 November 2011, <http://www.tunisia-live.net/2011/11/14/tunisian-election-final-results-tables/>

Bu bağlamda 23 Ekim seçimlerinde kazanan aktörlerin başında hiç şüphesiz yıllardır yasaklı olan, Zeynel Abidin Bin Ali rejimi tarafından terör örgütü olarak kabul edilen ve binlerce üyesinin yıllarca hapis yattığı El Nahda hareketinin geldiğini belirtmek gerekir. Henüz partileşmesini tamamlayamadığı için kendisini “hareket” olarak nitelendiren El Nahda, ülke içindeki ve dışındaki seçim bölgelerinden almış olduğu oylarla ülkenin en önemli siyasal aktörü haline gelmiştir. Açıklanan resmi sonuçlara göre 89 milletvekiliği kazanan ve Ulusal Kurucu Meclis’te yaklaşık yüzde 41’lik bir oranda temsil edilme hakkı elde eden El Nahda hareketi, bir-iki seçim bölgesi dışında tüm seçim bölgelerinden birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır.³⁷

El Nahda’nın başarısını yalnızca ılımlı İslam modeli sunmasıyla açıklamak da doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim, kuruluşu 1970’lere kadar gitmekle birlikte bu hareket hem Burgiba hem de Bin Ali döneminde büyük bir baskı ile karşılaşmış ve ülke içinde örgütlenebilecek koşullardan mahrum kalmıştır. Partinin liderlik kadrosu yıllardır ya cezaevi ya da sürgün gibi iki tercihle karşı karşıya bırakılmıştır. Bu kapsamda tutuklananlar arasında 23 Ekim seçimlerinin ardından Tunus’un Başbakanı olacak olan Genel Sekreteri Hamadi Cibali de bulunmaktaydı. Başbakan Cibali, 1992 sonrası dönemde hayatının önemli bir kısmını tutuklu olarak geçirmiştir ve 2006’da af ile serbest bırakılana kadar geçen sürede tutukluluk koşullarını protesto etmek için birçok kez ölüm orucu düzenlemiş ve bunlardan en az ikisi 36 gün sürmüştü.³⁸ Tüm baskı politikalarına rağmen yurt içinde ve yurt dışında Bin Ali karşıtı muhalefeti sürdüren parti liderleri 14 Ocak Devriminden sonra ülkeye dönmüş ve kısa süre içerisinde de yeniden örgütlenmeye başlamıştır. Söylemlerinde, Türkiye’deki Adalet ve Kalkınma Partisi modeline sık sık gönderme yapan Nahda liderleri demokrasi, hukuk devleti ve kalkınmanın yanında inanç özgürlüğünü de anayasal güvenceye kavuşturmayı hedeflemektedirler.

El Nahda’nın 14 Ocak sonrası vermiş olduğu ılımlı mesajlar hareketin hem iç kamuoyu hem de diğer devletler tarafından ılımlı İslamcı bir parti olarak tanımlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Seçimlerden

37 Ibid.

38 Tanrıverdi, “Yaklaşan Seçim Öncesi Tunus’ta Siyasal Denklemler”, s. 11.

birkaç gün önce ABD’li Senatör Joe Lieberman, “El Nahda ile Yaşamayı Öğrenme Üzerine Düşünceler” başlıklı yazısında uluslararası toplumun Nahda’ya bir şans tanınması yönünde bir mesaj vermiştir. Bir dönemler Demokrat Partinin Başkan Adayı olarak seçimlere katılmış olan Lieberman’ın 23 Ekim seçimlerinden önce El Nahda’ya verdiği açık destek, hareketin ülke içinde ve dışındaki alanını oldukça genişletmiş ve partinin seçim sonrası için pazarlık gücünü artırmıştır. Nitekim, seçimlerin ardından beklendiği gibi Nahda Genel Sekreteri Hammadi Cibali Tunus’un ilk seçimle iş başına gelmiş Başbakanı olmuştur. Başbakan Hammadi Cibali, mecliste yaptığı açıklamada, partisinden ve Gannuşi’nin damadı olan Refik Abdüsselam’ın Dışişleri Bakanlığına atandığını, bağımsız ekonomist ve üniversite profesörü Hüseyin Dimassi’yi Maliye Bakanlığına, ayrıca İçişleri ve Adalet Bakanlıklarına da yine Nahda’dan Ali Larayedh ile Nureddin Biri’nin getirildiği ifade etmişti.³⁹

23 Ekim seçimlerinin bir diğer galibi, seçim öncesindeki kamuoyu yoklamalarında ismine bile yer verilmeyen Muhammed Haşim Hamdi’nin 17 Mart 2011’de kurduğu Demokrasi, Adalet ve Kalkınma İçin Halk Talebi (El Aridha) adlı oluşumudur. Bağımsız adaylar tarafından oluşturulan Al Aridha listesi Jendouba, Tataouine, Sfax I, Kasserine, Sidi Bouzid ve Fransa 2 adlı seçim bölgelerinde Bağımsız Yüksek Seçim Kurulu listeleri iptal etmeden önce toplamda 28 sandalye kazanmıştı. Fakat Seçim Kurulu, üçü Sidi Bouzid ve ikisi Tataouine olmak üzere partinin altı seçim bölgesindeki listesini, eski rejimle ilişkili olmak ve seçim kampanyasını yasa dışı yollarla finans ettiği gerekçesiyle iptal edince El Aridha listesindeki kazanan milletvekili sayısı 28’den 19’e düşmüştür. Milletvekilliklerinin düşürülmesinin ardından Haşim Hamdi, Seçim Kurulunun aldığı kararı tanımadığını ve milletvekilliği kazanan diğer tüm adayların da Kurucu Meclisten çekileceğini açıklamıştır. Bunun üzerine başlayan tartışmalar en sonunda Yüksek Yargının soruna müdahale etmesine yol açtı. Yapılan itirazın ardından listenin milletvekilliği sayısı 26’ya çıkmıştır. Böylelikle liste bir kez daha seçimlerden en başarılı çıkan üçüncü grup olma hakkı elde etmiştir.⁴⁰

39 Al Jazeera News, “Tunisia’s post-revolution cabinet unveiled”, 22.12.2011, <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/12/20111222171424323622.html>, (e.t. 28.12.2011)

40 Sana Ajmi, “Aridha Chaabia’s Seats Reinstated”, *Tunisia-live.net*, 8 November 2011, <http://www.tunisia-live.net/2011/11/08/aridha-chaabia-gaining-its-seats-back/>

Tunus seçimlerine yönelik düzenlenen ulusal ve uluslararası kamuoyu araştırmalarında isminden bile bahsedilmeyen Haşım Hamdi'nin 23 Ekim seçimlerinde elde etmiş olduğu başarı El Nahda'nın kazanmış olduğu başarıyı gölgelemese de, oldukça önemli olduğu düşünölmektedir. Sidi Bouzidli olan ve yaklaşık 25 yıldır Londra'da yaşayan milyoner Muhammed Haşım Hamdi, rakipleri tarafından eski rejimle işbirliği içinde olmakla suçlanmaktadır. Mal varlığının önemli bir kısmını Bin Ali yönetimiyle işbirliğinden dolayı elde ettiği ileri sürölmesine karşın Haşım Hamdi 25 yıldır yurt dışında yaşadığını ve rakipleri gibi Bin Ali döneminde Tunus içinde siyasal faaliyetler yürütmediğine dikkat çekmektedir. Bir diğer deyişle Haşım Hamdi de rakiplerini Bin Ali rejimi döneminde öлке içinde siyasal faaliyetlerde bulunmakla suçlayarak eski rejimle ilişkide olan asıl kimselerin bu siyasi rakipleri olduğunu ileri sürmektedir.⁴¹

Haşım Hamdi'nin Tunus'un ekonomik olarak geri kalmış ve siyasal olarak da en az temsil edilen kesimlerinden büyük bir destek almayı başardığı görölmektedir. Yerel aksanla Arapçayı konuşan ve kurduğu iki TV kanalı ile doğrudan halka seslenen Haşım Hamdi'nin gençlik yıllarında El Nahda hareketiyle de ilişki içinde olduğu belirtilmektedir. Ayrıca doktora tezini "İslam'ın Siyasallaşması" üzerine yapmıştır. Böylelikle sol veya seküler kesimden farklı olarak El Nahda gibi kendisi de İslami değerleri seçim sürecinde iyi kullanabilmiştir. Seçim çalışmalarını ağırlıklı olarak kendisine bağlı TV kanalları üzerinden yürüten Haşım Hamdi, TV programlarının doğrudan halka ulaşmanın en iyi yöntemi olduğunu belirtmektedir. Bunların dışında bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarına vurgu yaparak ölkenin az gelişmiş güney bölgelerinin sorunlarına değinmiş; işsizlere ayda 200 dinar verilmesini gündeme getirerek ilk kez işsizlik sigortasını gündeme taşımış ve 14 Ocak sonrası dönemde Tunus siyasal hayatında yer alan kesimleri kendisine karşı ayrımcılık yapmakla suçlayarak bir anlamda hem Bin Ali hem de yeni liderler tarafından haksızlığa uğradığı söylemini başarıyla kullanmıştır. Bunların dışında güneylilerin, işsizlerin ve yoksul kesimlerin Kuzeyli siyasetçilerden duyduğu rahatsızlığı da iyi kullanabilmiştir.⁴² Bu bağlamda Tunus'taki yeni dönemde Haşım Hamdi'nin toplumsal muhalefete liderlik

41 Emily Parker, "Aridha Chaabia, "Popular Petition," Shocks Tunisian Politics", *Tunisia News*, 27 October 2011, <http://www.tunisia-live.net/2011/10/27/aridha-chaabia-popular-petition-shocks-tunisian-politics/>

42 Ibid.

yapabilecek bir aktör olarak öne çıkması olasılıklar arasında değerlendirilmelidir.

Seçimlerin ulusal düzeyde bir diğer kazananı ise Cumhuriyet Kongresi Partisi'dir. Seçimlerden ikinci parti olarak çıkan Cumhuriyet Kongre Partisi seçim anketlerinde dördüncü veya beşinci parti olarak yer almaktaydı. Merkez sol bir parti olarak öne çıkan Cumhuriyet Kongre Partisi kurulduğu 2001 yılında serbest seçimleri, güçler ayrımını ve yeni bir Anayasa yazımı talebini dile getirmişti. 23 Ekim seçimlerinde toplam 29 sandalye kazanarak Kurucu Meclis'te yaklaşık yüzde 14 oranında temsil hakkı elde eden Cumhuriyet Kongre Partisinin lideri Moncef Marzuki, partinin yasaklandığı 2002 tarihinden itibaren Fransa'da sürgünden siyasal faaliyetlerini sürdürmüştür. 14 Ocak devriminden dört gün sonra Tunus'a dönen Marzuki hem Devlet Başkanı hem de Başbakan'ın doğrudan halkoyu ile seçilmesini savunmaktadır.

Cumhuriyet Kongre Partisinin seçim başarısının altında yatan olguların başında seçim sürecinde parti liderlerinin El Nahda başta olmak üzere sistem içindeki parti ve ideolojilerle karşı uzlaşmacı bir siyaset izlemiş olmaları, bölgesel kalkınma ve inanç özgürlüğünü de içeren bireysel özgürlükleri önemsediklerini vurgulamalarının önemli olduğu düşünülmektedir. Tüm bunların yanı sıra partinin seçim çalışması sırasında profesyonel olarak bir Türk şirketinden destek alması ve bu çerçevede doğrudan ev ev dolaşarak partinin programlarını anlatarak üye kaydı yapmasının da önemli olduğu dile getirilmektedir. Partinin Fransız liberalleri ile ilişkisinin de örgütlenme çalışmaları sırasında gerekli olan kaynakların karşılanmasında önemli bir rol oynadığı Tunusluların bir kısmı tarafından dile getirilmektedir. El Nahda tarafından yapılan açıklamalar dikkate alındığında yeni Cumhurbaşkanlığı için desteklenecek isimler arasında Marzuki'nin de ismi geçmekteydi. Nitekim hükümetin kurulması sürecinde Nahda hareketiyle işbirliğini dışlamayan Marzuki'nin uzlaşmacı politikaları birçok kesim tarafından geçiş sürecinde olumlu bir adım olarak algılanmıştır. Bunun üzere Nahda liderlerinin de desteğiyle Moncef Marzuki Tunus'un ilk demokratik seçimlerle iş başına gelmiş Cumhurbaşkanı seçildi.⁴³

43 Eymen Gamha, "Moncef Marzouki", *Tunisia News*, 23 November 2011, <http://www.tunisia-live.net/2011/11/23/moncef-marzouki/>

Tunus seçimlerinde kazananlar tarafına adını yazdıran bir diğer parti de merkez sol bir programa sahip olan Ettakatol partisidir. Eski Komünist parti üyelerinin yanı sıra sosyal demokrat parti üyeleri tarafından desteklenen Ettakatol partisinin liderliğini 9 Nisan 1994'den itibaren **Dr. Mustafa Bin Cafer** yürütmektedir. 23 Ekim seçim sonuçlarının açıklanmasından sonra Ettakatol listesinin 20 sandalye kazandığı açıklandı. 1991'deki en önemli muhalefet partisi olan Sosyalist Demokratlar hareketi liderlerinden olan Dr. Mustafa Cafer aynı zamanda Tunus Genel İşçi Birliği'nde de (UGTT) görev almıştır. 1992'de Sosyalist Demokratlar Birliği Tunus'taki en önemli muhalif parti konumundayken Dr. Cafer de partinin Genel Sekreterliğini yürütmekteydi. Ancak aynı yıl Genel Sekreterliğe Mohamed Moadda'nın getirilmesinin ardından Dr. Cafer, partiyi Zeynel Abidin rejimi ile işbirliği yapmakla suçlayarak istifa etmiş ve iki yıl sonra da yeni partinin kuruluşunu ilan etmişti. 1994'de bir kez daha aktif siyasete atıldığında Zeynel Abidin rejimini, tüm devlet kurumlarını ve siyasal partileri baskı altına almakla suçlamıştı 2002 tarihinde yasal bir statü kazanan Ettakatol'un kuruluş dilekçesini, içerisinde akademisyenler, sendikacılar, insan hakları savunucuları, ekonomistlerin de bulunduğu 200 kişilik bir muhalif grup imzalamıştı. 2009 tarihinde Zeynel Abidin'e karşı Devlet Başkanlığı seçimlerine katılması yasaklanan Dr. Cafer, siyasal olarak rejimin muhalif örgüt ve partilere açık olmadığını savunmuştu. Açılımı, "Emek ve Özgürlükler Demokratik Forumu" olan Ettakatol temelde demokratik bir toplum inşasını, siyasal parti ile devlet organlarının birbirinden ayrılmasını, güçler ayrılığı ilkesini, serbest seçimlerin yapılmasını, siyasi tutukluların serbest bırakılmasını, Araplık ve İslami değerlere saygı ve hoşgörü kültürünün geliştirilmesini, hukukun üstünlüğünü, inanç özgürlüğünü de içeren bireysel özgürlüklerin korunmasını, kadın erkek eşitliğini ve demokratik değerlerin korunmasını savunmaktadır.⁴⁴ Nitekim seçimlerin ardından Tunus Kurucu Meclisinin başkanlığına Mustafa Bin Cafer seçilmiştir.

Sonuç Yerine

17 Aralık günü Tunus'ta başlayan halk hareketi tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yeni halk hareketlerinin yaşanmasına yol açmış bulunmaktadır. 1956 tarihinden itibaren ekonomik ve siyasal nedenlerle Burgiba

44 Parti hakkında detaylı bilgi için bkz., <http://www.ettakatol.org/>

ve ardından Zeynel Abidin iktidarına karşı oluşan toplumsal muhalefet 2011’de iktidarın devrimsel diye nitelendirebileceğimiz bir şekilde el değiştirmesine yol açmıştır. 2011 öncesi dönemde her iki lidere de karşı çıkan siyasal hareketlerin yapısına bakıldığında, bunların kendi içerisinde temelde iki ayrı yapıda olduğu görülmektedir. Sistem içi muhalefet ve sistem dışı muhalefet olarak tanımlayabileceğimiz bu hareketler hem felsefik geri planları hem de ideolojileri itibariyle birbirinden farklılaşmaktaydılar. Örneğin, el Nahda hareketi İslami hassasiyetleri ve Araplık kimliğini öne çıkartan bir parti iken Necip Şebbi’nin liderliğindeki İlerici Demokrat Partisi ise Burgiba döneminde oluşturulan ve Zeynel Abidin döneminde de desteklenen toplumun sekülerleştirilmesi politikasını savunmaktadır. Aynı şekilde kişisel olarak Zeynel Abidin’in otoriter yönetimine karşı olmakla birlikte sekülerizmi destekleyen muhalif hareketlerde bulunmaktaydı. Oysa 14 Ocak sonrası döneme bakıldığında ilk kez iktidarın hem ideolojik hem de toplumsal taban olarak İslamcı veya Araplık bilinciyle hareket eden siyasal partilerin etki alanına açılmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yeni dönemde Tunus’un iç ve dış politikasında önemli değişikliklerin olabileceğini şimdiden öngörmek gerekir.

Sonuç olarak Tunus Kurucu Meclis seçimlerinin ardından Tunus’da yeni bir dönem başlarken, iktidarı kendi aralarında paylaşan el Nahda, Kongre ve Ettakatol liderlerinin ideolojik olarak toplumun önemli bir kısmını temsil ettikleri görülmektedir. İslamcı gelenekten gelenlerin yanı sıra Komünist partiyi destekleyen kesimlerin de geçiş sürecini yönlendiren hükümette yer alması Tunus demokrasisinin kurumsallaşması açısından oldukça önemli görülmektedir. Dolayısıyla 14 Ocakta Devlet Başkanı Zeynel Abidin’in ülkeyi terk etmesiyle başlayan demokratikleşme süreci, kurumsallaşma yönünde atılan adımlarla yoluna devam etmektedir.

Ek.1: Seçim Sonuçları

<i>Partiler</i>	<i>Kazandığı Sandalye Sayısı</i>
Al Nahda	89
Cumhuriyetçi Kongre Partisi	29
Aridha Chaabia	26
Ettakatol	20
PDP	16
El Al Moubadara-eski Dışişleri Bakanı Kemal Morjane liderliğindeki girişim	5
MDP-Modernist Demokratlar Birliği	5
Afek Tounes	4
Tunus Komünist İşçi Partisi/ Devrimci Alternatif	3
Demokratik Sosyalistler Hareketi	2
Halk Hareketi	2
Diğerleri (partiler ve bir bağımsız aday toplamı)	16
<i>Toplam</i>	<i>217</i>

Kaynakça

Ajmi, Sana, “Aridha Chaabia’s Seats Reinstated”, *Tunisia-live.net*, 8 November 2011, <http://www.tunisia-live.net/2011/11/08/aridha-chaabia-gaining-its-seats-back/>

AlJazeeraNews, “Tunisia’s post-revolution cabinet unveiled”, 22.12.2011, <http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/12/20111222171424323622.html>, (e.t. 28.12.2011)

Alexander, Christopher, *Tunisia: stability and reform in the modern Maghreb*, (New York: Routledge, 2010).

Bechri Z. Mohamed, Naccache, Sonia, *The Political Economy of Development Policy in Tunisia*, (May 2003), http://depot.gdnet.org/gdnshare/pdf2/gdn_library/global_research_projects/explaining_growth/Tunisia_political_economy_Şnal.pdf

Beinin, Joel, “Late Capitalism and the Reformation of the Working Classes in the Middle East”, içinde I. Gershoni, Y. Hakan Erdem, Ursula Woköck,(der.), *Histories of the Modern Middle East: New Directions*, (Boulder, Colo. : Lynne Rienner Publishers, 2002).

Birol Başkan, “Buazizi’nin Yaktığı Ateş: 21. Yüzyıl Başında Arap İsyanları”, *Akademik Ortadoğu*, Cilt:6, Sayı:1, 2011.

BlomŞeld, Adrian, “Fleeing Şrst lady said to have taken central bank gold”, *The Sydney Morning Herald*, January 19, 2011

Borowiec, Andrew, *Modern Tunisia: A Democratic Apprenticeship*, (Westport, CT: Praeger, 1998).

Dean, Lucy, (Ed.), *The Middle East and North Africa 2004*, Europa Publications, Cilt: 50, 2004.

Eliaçık,R. İhsan, *Adalet Devleti: Ortak İyinin İktidarı*, (İstanbul: İnşa Yay, Ocak 2011).

Filiu, Pierre,Jean, “The Arab Revolution: Ten Lessons from the Democratic Uprising”, (Oxford: Oxford University Press, 2011).

Gamha, Eymen, “Final Results of Tunisian Elections Announced”, *Tunisia Live News*, 14 November 2011, <http://www.tunisia-live.net/2011/11/14/tunisian-election-%C3%9Cnal-results-tables/>

Gamha, Eymen, “Moncef Marzouki”, *Tunisia News*, 23 November 2011, <http://www.tunisia-live.net/2011/11/23/moncef-marzouki/>

Gobe, Eric, “The Gafsa Mining Basin between Riots and a Social Movement: Meaning and Significance of a Protest Movement in Ben Ali’s Tunisia”, (Hal pub., 2011), http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/55/78/26/PDF/Tunisia_The_Gafsa_mining_basin_between_Riots_and_Social_Movement.pdf (e.t. 14.12.2011)

Kramer, Gudrun, “The Integration of the Integrists: Comparative study of Egypt, Jordan and Tunisia”, içinde Ghassan Salamé, (der.), *Democracy Without Democrats?: The Renewal of Politics in the Muslim World*, (London: I.B. Tauris Pub., 1994).

Lahmar, Mouldi, “The ‘Bread Revolt’ in Rural Tunisia: Notables , Workers, Peasants”, içinde Nicholas S. Hopkins, Saad Eddin Ibrahim, (der.), *Arab Society: Class, Gender, Power, and Development*, 3. Edition, (Egypt: The American University in Cairo Press, 2006).

Moore, Clement Henry, *Tunisia since Independence: the Dynamics of one-party Government*, (USA:University of California Press, 1965).

Parker, Emily, “Aridha Chaabia, “Popular Petition,” Shocks Tunisian Politics”, *Tunisia News*, 27 October 2011, <http://www.tunisia-live.net/2011/10/27/aridha-chaabia-popular-petition-shocks-tunisian-politics/>

Roussia, Ammaram, “Gafsa Maden Havzasında Halk İsyanı: İlk Değerlendirme”, *Çvr.:Özgürlük Dünyası*, <http://www.ozgurlukdunyasi.org/arsiv/13-sayi-203/117-gafsa-maden-havzasnda-halk-syan-ilk-deerlendirme> (e.t. 10.12.2011)

Ruf, Werner, “Tunisia: Contemporary Politics”, içinde Richard I. Lawless, Allan M. Findlay, (der.), *North Africa: Contemporary Politics and Economic Development*, (London: Croom Helm, 1984).

Salem, Norma, *Habib Bourguiba, Islam, and the creation of Tunisia*,(USA: Croom Helm, 1984).

Tanrıverdi, Nebahat, “Yaklaşan Seçim Öncesi Tunus’ta. Siyasal Denklemler”, Tunus Raporu, ORSAM Rapor, No: 79 , Ekim 2011.

The Carnegie Middle East Center, “Tunisia”, <http://carnegiemec.org/publications/?fa=41926&lang=en> , (e.t. 18.12.2011) .

Waltz, E. Susan, *Human Rights and Reform: Changing the face of North African Politics*, (Berkeley: University of California Press, 1995).

Zisenwine, Daniel, “Tunisia: Al-Jumhuriyya Al Tunisiyya”, içinde Bruce Maddy-Weitzman, (der.), *Middle East Contemporary Survey*, Cilt: 24, 2000.

<http://www.ettakatol.org/>

Tunus’da gerçekleştirilen mülakatlar, 20-25 Ekim 2010

